

AZ OLVASÁS DIAGNOSZTIKUS ÉRTÉKELÉSÉHEZ

Szerkesztette:

Csapó Benő és Csépe Valéria

NEMZETI TANKÖNYVKIADÓ

Tartalmi keretek
az olvasás diagnosztikus értékeléséhez

TARTALMI KERETEK AZ OLVASÁS DIAGNOSZTIKUS ÉRTÉKELÉSÉHEZ

Szerkesztette

Csapó Benő

Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Intézet
és

Csépe Valéria

Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Kutatóintézet

Nemzeti Tankönyvkiadó
Budapest

Diagnosztikus mérések fejlesztése
Projekt azonosító: TÁMOP 3.1.9-08/1-2009-0001

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszechenyiterv.gov.hu
06 40 638 638

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Szerzők:

Adamikné Jászó Anna, Leo Blomert, Csapó Benő, Csépe Valéria,
Csikos Csaba, Hódi Ágnes, Józsa Krisztián, Molnár Edit Katalin,
Nagy Zsuzsanna, Wolfgang Schnotz, Steklács János, Szenczi Beáta

A kötet fejezeteit lektorálta:

Horváth Zsuzsanna, Nikolov Marianne és Tóth Dénes

ISBN 978-963-19-7288-7

© Adamikné Jászó Anna, Leo Blomert, Csapó Benő, Csépe Valéria,
Csikos Csaba, Hódi Ágnes, Józsa Krisztián, Molnár Edit Katalin,
Nagy Zsuzsanna, Wolfgang Schnotz, Steklács János, Szenczi Beáta,
Nemzeti Tankönyvkiadó Zrt., Budapest

Nemzeti Tankönyvkiadó Zrt.
a Sanoma company

www.ntk.hu • Vevőszolgálat: info@ntk.hu • Telefon: 06-80-200-788

A kiadásért felel: Kiss János Tamás vezérigazgató
Raktári szám: 42687 • Műszaki igazgató: Babicsné Vasvári Etelka
Felelős szerkesztő: Szilágyi Edit • Műszaki szerkesztő: Dobó Nándor
Terjedelem: 27,88 (A/5) ív • Első kiadás, 2012

Az olvasás is gondolkozás, s az írás is beszéd.

Babits Mihály

Tartalom

Bevezetés (<i>Csapó Benő és Csépe Valéria</i>)	9
1. <i>Leo Blomert és Csépe Valéria</i> : Az olvasástanulás és -mérés pszichológiai alapjai	17
2. <i>Wolfgang Schnotz és Molnár Edit Katalin</i> : Az olvasás-szövegértés mérésének társadalmi és kulturális aspektusai	87
3. <i>Józsa Krisztián és Steklács János</i> : Az olvasás tanításának tartalmi és tantervi szempontjai	137
4. <i>Csapó Benő, Józsa Krisztián, Steklács János, Hódi Ágnes</i> és <i>Csíkos Csaba</i> : A diagnosztikus olvasás felmérések részletes tartalmi kereteinek kidolgozása: elméleti háttér és gyakorlati kérdések	189
5. <i>Józsa Krisztián, Steklács János, Hódi Ágnes, Csíkos Csaba,</i> <i>Adamikné Jászó Anna, Molnár Edit Katalin, Nagy Zsuzsanna</i> és <i>Szenczi Beáta</i> : Részletes tartalmi keretek az olvasás diagnosztikus értékeléséhez	219
A kötet szerzői	309

Bevezetés

Az olvasás diagnosztikus mérések tartalmi kereteit bemutató kötet mottójául egy *Babits Mihály*tól vett idézetet választottunk: „Az olvasás is gondolkodás, s az írás is beszéd.” Ha ennek igazságát végiggondoljuk, azonnal rájövünk, hogy a megismerő funkcióknak e két nagy területe mennyire magától értetődően határozza meg, hogy miként alakul az olvasás- és írástanulás kezdete, mily összetett az írott szövegek megértésének fejlődése, a tudásnak az olvasásra épülő megszerzése. Az olvasás és szövegértés fejlődésének mérése ezeknek az összefüggéseknek a megértése és a változások természetének ismerete nélkül aligha lehetséges. Lehet az olvasásról és szövegértésről szerzett tanári tapasztalatok alapján is valamilyen becslést adni arról, hogy miként is alakulnak ezek a készségek, ám a becslés pontosságát befolyásoló szubjektív tényezőktől soha nem lehet megszabadulni.

A mai iskolákban az olvasástanítási módszereknek, a szövegértés fejlesztésének, a tudásszerzés segítésének megbízható mérőeszközökkel összegyűjtött és elfogadott módszerekkel elemzett adatokra kellene építenie. Az olvasás és szövegértés problémáinak egy részét a felkészült pedagógus meg tudja oldani, hiszen az ezekben alulteljesítő gyerekeknek csak egy igen kis része tartozik a különleges oktatási és nevelési szükségletűek közé. Szubjektív becslésekre hagyatkozva nem lehet valódi, a probléma gyökerét kezelő iskolai fejlesztőmunkát végezni, hiszen megfelelő mérőeszközök nélkül nem állapítható meg jól a tanulók fejlettségi szintje, s az alkalmazott fejlesztő beavatkozás eredményének meghatározása.

Az utóbbi évtizedben világszerte megerősödtek azok a kutatások, amelyek eredményeinek integrálásával, a gyakorlatba történő átültetésével jelentősen javulhat az iskolai oktatás eredményessége. Az a program, amelynek keretében ez a kötet létrejött, három jelentősebb fejlődési tendencia metszetében helyezkedik el. Egyrészt a nemzetközi felmérések határozott lendületet adtak a pedagógiai értékelés, tesztelés fejlődésének; másrészt a pedagógiai és pszichológiai kutatás eredményei nyomán mind kifinomultabb tudáskonceptió kidolgozására nyílik lehetőség, így jobban meg lehet határozni, mi az, amit a fejlődés egyes szakaszaiban mérni érdemes; harmadszorban pedig az információs-kommunikációs technológiák

fejlődése lehetővé teszi, hogy a méréseket úgy, olyan gyakorisággal végezzük el, ahogyan azokra az iskolai munkában szükség van.

Az oktatási rendszerek fejlődésének kulcsa, hogy a rendszer különböző szintjein hatékony visszacsatoló mechanizmusok épüljenek ki. Ezeket olyan mérésekkel lehet megvalósítani, amelyek a rendszer egyes szintjein objektív adatokat szolgáltatnak a különböző teljesítményekről. A mérések teszik lehetővé, hogy megállapítsuk, megfelel-e a rendszer működése a kitűzött céloknak, vagy egy beavatkozás elérte-e a kívánt eredményt. A közoktatási rendszerben a visszacsatolás három fontosabb szintje alakult ki. A nagy nemzetközi felmérések az ezredforduló után váltak rendszeressé. Magyarország is részt vesz azokban a nemzetközi vizsgálatokban (PISA, TIMSS, PIRLS), amelyek eredményei lehetővé teszik, hogy a magyar közoktatás teljesítményeit más országokéval összehasonlítva értékeljük. Az adatok, elemzések alapján következtetéseket vonhatunk le arra vonatkozóan, miként lehet az oktatást rendszerszintű változtatásokkal hatékonyabbá tenni. Az egymást követő felmérések eredményei visszajelzést adnak az esetleges beavatkozások hatásairól is. A nemzetközi értékelési programok megtervezésében és lebonyolításában a világ legjelentősebb kutató-fejlesztő központjai vesznek részt. Az általuk kidolgozott mérésmetodikai megoldások segítették a nemzeti értékelési rendszerek kialakítását.

Sok országban, köztük Magyarországon is kiépült a teljes körű, néhány évfolyamon minden tanulóra kiterjedő évenkénti felmérés. Ezek alapján az iskolák részletes visszajelzést kapnak saját tanulóik eredményéről, melynek elemzése révén javíthatják belső folyamataikat, munkájuk hatékonyságát. Az eredmények nyilvánosságra hozatala pedig ösztönzést jelenthet a fejlődés lehetőségeinek keresésére. Ugyanakkor az ilyen jellegű rendszereket hosszabb ideje működtető országok gyakorlata azt is megmutatta, hogy az iskolákra gyakorolt nyomás csak egy bizonyos mértékig javítja a hatékonyságot. Ha az iskolák vagy a pedagógusok számára túl magas az egyes mérések tétje, az különböző torzulásokhoz vezethet. A hatékonyságot tovább javítani már csak a pedagógusok munkáját közvetlenül segítő módszerek és eszközök elterjesztésével lehet. Ezek közé tartoznak azok a mérőeszközök, amelyekkel a pedagógusok pontosan meg tudják határozni, hol tart a tanulók fejlődése a későbbi tanulás szempontjából fontosabb területeken.

A hagyományos, papír alapú tesztek azonban nagyon költségesek és munkaigényesek voltak, így azokkal nem lehetett megvalósítani a kellően

gyakori méréseket. Ezért második fontos fejleményként az új információs és kommunikációs technológiák robbanásszerű fejlődését említjük, melyek az élet minden területén, így a pedagógiai mérések terén is újszerű megoldásokat kínálnak. Alkalmazásukkal korábban megvalósíthatatlan feladatok kényelmesen megoldhatóvá válnak az oktatásban is. Ez utóbbiak közé tartozik a gyakori diagnosztikus visszajelzést biztosító pedagógiai értékelés. A számítógépek oktatási alkalmazása gyakorlatilag az első nagyméretű elektronikus számítógépek megjelenésével megkezdődött, már évtizedekkel ezelőtt is születtek számítógépes oktatóprogramok. Az informatikai eszközök iskolai alkalmazása azonban legtöbbször a technológia felől indult el, azzal a logikával, hogy ha már ott a lehetőség, alkalmazzuk azt a tanításban is. Az online diagnosztikus értékelés kidolgozása ezzel éppen ellentétes irányú folyamat. Egy alapvető jelentőségű pedagógiai feladat megvalósításához keressük a megfelelő eszközt. A tanulók gyakori és részletes felmérése papír alapú tesztekkel megvalósíthatatlan. Itt az információs-kommunikációs technológia valóban mással nem pótolható eszközt jelent, amely kiterjeszti a pedagógiai értékelés lehetőségeit.

A harmadik, és e kötet tárgyához legközelebb álló fejlemény a pszichológia kognitív forradalma, amely folyamat a múlt század végén számos területre kihatott, és új lendületet adott az iskolai tanulás és tanítás kutatásának is. Új, a korábbinál differenciáltabb tudáskonceptciók kialakulásához vezetett, ami lehetővé tette az iskolai oktatás céljainak pontosabb meghatározását, tudományosan megalapozott standardok, követelmények kidolgozását. Ez a folyamat megnyitotta az utat a tanulók fejlődési folyamatainak részletesebb feltérképezése előtt is.

A kora gyermekkor meghatározó szerepének felismerése nyomán a figyelem középpontjába került az iskola kezdő szakasza, különösképpen a nyelvi fejlődés segítése és a gondolkodási képességek fejlesztése. Számos vizsgálat bizonyította, hogy az alapvető készségek elsajátítása nélkül a tanulók nem képesek a tananyag mélyebb megértésére, ennek hiányában pedig legfeljebb csak változatlan formában tudják reprodukálni a tananyagot, de nem képesek azt új helyzetekben alkalmazni. A megfelelő alapok kialakítása nélkül a későbbi tanulásban súlyos nehézségek jelentkeznek, az első iskolai években elszenvedett kudarc egész életre meghatározza a tanuláshoz való viszonyt.

Az olvasás sajátos szerepet tölt be a tanulásban, amennyiben elfogadjuk, hogy ennek megfelelő szintje minden további tanulás előfeltétele.

Biztos szövegértés nélkül nem lehet elmélyülni a matematikában és nem lehet követni, értően feldolgozni a természettudományi szövegeket sem. A gyenge szövegértés akadálya lehet a más területeket felmérő tesztek megoldásának is, így az olvasási problémák eltorzíthatják azok érvényességét. Mindebből nyilvánvalóan következik, hogy az olvasásnak kiemelt szerepet kell kapnia a tanításban, mint ahogy az olvasás és szövegértés szintjének, fejlődésének diagnosztikus felmérésére is fokozott hangsúlyt kell fektetni.

Az előzőekben áttekintett fejlődési folyamatok nyomán indította el a Szegedi Tudományegyetem Oktatásméleti Kutatócsoportja a „Diagnosztikus mérések fejlesztése” c. projektet. Ennek keretében három fő területen, az olvasás-szövegértés, a matematika és a természettudomány területén, az első hat évfolyamon kerül sor a diagnosztikus mérések tartalmi kereteinek részletes kidolgozására. Ezekre építve több száz feladatot tartalmazó feladatbankok készülnek, melyeket majd egy online számítógépes rendszer tesz a tanulók számára az interneten keresztül hozzáférhetővé. Ez a rendszer – melynek teljes kiépítése sok egymásra épülő lépésből álló hosszú folyamat – alkalmas lesz arra, hogy rendszeres, gyakori tanulói szintű visszajelzéseket szolgáltatson a tudás különböző dimenzióinak változásáról.

A diagnosztikus tesztek mindenekelőtt azt elemzik, hol tart az egyes tanulók fejlődése bizonyos viszonyítási szempontokhoz képest. Miként a rendszerszintű vizsgálatoknál, itt is természetes viszonyítási alap lehet a populáció átlaga: fontos információ, hogy hol tart egy tanuló hasonló helyzetű társaihoz képest. A diagnosztikus teszteknek azonban ennél többet kell nyújtaniuk, követniük kell a tanulók fejlődésének időbeli változását, azaz egy adott teljesítményt össze kell vetni a tanulók saját korábbi eredményeivel is.

A mérőeszközök tudományos alapossággal kifejlesztett tartalmi keretekre épülnek, amit három azonos szerkezetű kötet foglal össze. Ez a kötet az olvasás területén végzett munka eredményeit mutatja be, két hasonló mű a matematika és a természettudomány területén végzett munkáról számol be. A három területen párhuzamosan folyt a fejlesztő munka, ugyanazt a tágabb elméleti koncepciót, azonos fogalmi rendszert alkalmazva került sor a mérések részletes tartalmának meghatározására. A kötetek közös szerkezetén túl e bevezető és a negyedik fejezet is tartalmaz mindhárom területen megjelenő közös részeket.

Az itt bemutatásra kerülő fejlesztő munka épít a Szegedi Tudományegyetemen a pedagógiai értékelés terén folyó több évtizedes kutatómunka tapasztalataira, az MTA-SZTE Képességfejlődés Kutatócsoport eredményeire, mindenekelőtt a tudás szerkezetével, szerveződésével kapcsolatos vizsgálatokra, a pedagógiai értékelés, a méréselmélet, a fogalmi fejlődés, a gondolkodási képességek fejlődése, a problémamegoldás, az iskolakészültség-felmérések eredményeire, továbbá a feladatírás, tesztszerkesztés, tesztfejlesztés terén kialakított technológiákra. Ugyanakkor a diagnosztikus mérések megalapozása olyan komplex feladat, amelynek megoldásához széles körű tudományos összefogásra van szükség. Ennek megfelelően a tartalmi keretek kidolgozása hazai és nemzetközi együttműködésben valósult meg, melyben részt vesznek a felmért területek kutatói is. Az egyes kötetek elméleti fejezeteinek megírásában társ szerzőként közreműködnek az adott kérdések kiemelkedő specialistái, ezáltal a nemzetközi szinten elérhető legkiérleltebb tudományos tudásra építhetünk. A tartalmi keretek részleteit tantervfejlesztésben, feladatírásban jártas kutatók és gyakorlati szakemberek, pedagógusok dolgozták ki.

A tartalmi keretek kidolgozása egy háromdimenziós tudáskonceptióra épül, követve azt a hagyományt, amely végigvonul a szervezett iskolázás történetén. A szervezett oktatással egyidős törekvés az értelem kiművelése, a gondolkodás, az általános képességek fejlesztése. A modern iskolai oktatás is számos olyan célt tűz ki, amely magára a tanuló személyre vonatkozik. E célok megvalósításában mindenekelőtt az emberrel, a fejlődő gyermekkel foglalkozó tudományok eredményei igazítanak el bennünket. A fejlődéslélektan, a tanulásra vonatkozó pszichológiai eredmények, újabban pedig az agykutatás, a kognitív idegtudomány eredményei lehetnek e célok pontosabb értelmezésének és a mérési tartalom körülhatárolásának forrásai.

A célok egy másik köre az iskolában tanultak hasznosságával kapcsolatos: a „nem az iskolának tanulunk” figyelmeztetés ma talán aktuálisabb, mint korábban bármikor, hiszen a modern társadalmi környezet sokkal gyorsabban változik, mint amit az iskola követni tud. Elengedhetetlen tehát, hogy a diagnosztikus értékelés tartalmi kereteiben önállóan foglalkozzunk a tudás alkalmazásának kérdéseivel. Ez egy másik szempontú célrendszer jelent, annak meghatározását, hogy mit várunk el az iskolától annak érdekében, hogy felkészítse a tanulókat mindazoknak a szövegeknek az értelmezésére, amelyekkel a tanulás és a hétköznapi élet különböző

szituációiban találkoznak. Az olvasás funkciói jelentősen megváltoztak, a különböző szövegek feldolgozása a hétköznapi élet részévé vált. Ma már nemcsak a szépirodalom és a különböző folyamatos szövegek olvasására kell a tanulókat felkészíteni, hanem arra is, hogy a különböző formában, szöveggént, grafikusán, táblázatosan reprezentált információt hatékonyan feldolgozzák, kritikusan értékeljék és alkalmazzák. A papírra nyomtatott lineárisan szerveződő szövegek mellett mind több információt kell ki-nyernünk az elektronikus információforrásokból.

Harmadsorban, fontosak azok a tartalmak, amelyeket az iskolák a tudományok és a művészetek által felhalmozott tudásból közvetítenek. Nem csupán azért, mert ezek nélkül az előző célokat sem lehet megvalósítani, hanem azért is, mert önmagában is fontos, hogy a tanulók megismerjék a kultúra adott területét, a matematika, a természettudományok által létrehozott, és az adott tudomány belső értékei szerint szerveződő tudást. Az iskola a közvetítendő tudást tantervekké, tananyaggá szervezi, a fejlesztés mindig valamilyen konkrét tartalmak elsajátításával történik. A tanítás, a fejlesztés tartalmi, még ha esetleg távlati, önmagukon túlmutató célokat szolgálnak is, nem közömbös, milyen szövegeken, mely tartalmakon keresztül valósul meg a tanulók értő olvasásának fejlesztése.

Az utóbbi évtizedekben ezek a célok egymással versengve jelentek meg, hol egyik, hol másik vált divatossá. E projekt keretében feltételezzük, hogy az oktatás a három fő célt egymással integrálva valósítja meg, ugyanakkor a diagnosztikus értékelésnek ezeket differenciáltan kell kezelni. A diagnosztikus értékelésnek konkrétan meg kell mutatnia, ha egyik vagy másik dimenzióban lemaradás tapasztalható.

A kötet első három fejezete az előzőekben említett három dimenzió elméleti háttérét, kutatási eredményeit mutatja be. Az első fejezetben *Leo Blomert* és *Csépe Valéria* az olvasás tanításának és felmérésének főként pszichológiai kérdéseivel foglalkozik. Áttekinti a fejlesztést és mérést megalapozó kognitív idegtudományi kutatásokat, és épít az interdiszciplináris olvasáskutatások legújabb eredményeire. A második fejezetben *Wolfgang Schnotz* és *Molnár Edit Katalin* az alkalmazás szempontjait, az olvasással kapcsolatban megfogalmazható külső igényeket tekinti át. Ez az a szempont, amelynek jelentőségére a PISA-vizsgálatok is felhívták a figyelmet, és a különböző hazai olvasásfelméréseknek is egyik kiemelt kérdésévé vált. A harmadik fejezetben *Józsa Krisztián* és *Steklács János* az olvasás tanításának és tanulásának tartalmait, tantervi kereteit mutatja be, és meg-

fogalmazza a mérésekre vonatkozó következtetéseket. Mindhárom fejezet gazdag szakirodalmi háttérre épül, s a szerkesztés időpontjában naprakész, részletes irodalomjegyzékek alapozzák meg, s segíthetik tovább a későbbi fejlesztőmunkát. A negyedik fejezetben *Csapó Benő*, *Józsa Krisztián*, *Steklács János*, *Hódi Ágnes* és *Csikós Csaba* a tartalmi keretek kidolgozásának elméleti kérdéseivel és a diagnosztikus felmérések sajátos igényeivel foglalkozik, majd kifejti a következő részben bemutatásra kerülő részletes tartalmi leírásokra vonatkozó következtetéseket, a munka gyakorlati részére vonatkozó megfontolásokat.

A kötet ötödik, leghosszabb fejezete része a diagnosztikus értékelés részletes tartalmi kereteit fejt ki. Ennek a résznek az a funkciója, hogy pontosan körülhatárolja a mérendő tartalmakat, megalapozza a mérőeszközök kidolgozását, a feladatok elkészítését. A diagnosztikus felmérés során az iskola első hat évfolyamát egy egységes fejlesztési folyamatnak tekintjük. Ennek megfelelően a mérési eredmények egységes, a hat évfolyamot átfogó skálákon helyezik el a tanulókat aktuális fejlettségi szintjük alapján. Így lényegében a feladatok tartamainak leírása is egyetlen folyamatos egységet alkothatna. Az áttekinthetőség érdekében és az oktatási standardok hagyományait követve azonban a folyamatot három, hozzávetőleg két évet átfogó szintre bontottuk. Így mutatjuk be a három dimenzió mentén az összesen kilenc tartalmi blokkot.

A tartalmi kereteknek azt a formáját, amelyet ebben a kötetben összefoglaltunk, csak egy hosszabb fejlesztési folyamat kezdő lépésének tekinthetjük. Meghatároztuk, hogy a ma rendelkezésre álló tudás alapján milyen irányban érdemes elindulni. Az áttekintett területeken azonban nagyon gyors a fejlődés, ezért időről időre integrálni kell az új tudományos eredményeket. A feladatbank kidolgozása során nyert tapasztalatok, majd később a diagnosztikus rendszer működése során keletkező adatok elemzése lehetőséget nyújt a tartalmi leírások folyamatos finomítására. A feladatok bemérése, majd az adatok összefüggéseinek elemzése lehetőséget ad arra, hogy az elméleti modelleket az empirikus eredmények fényében értékeljük. Néhány év múlva pedig azt is elemezni lehet, hogy a korai fejlődés egyes területei milyen összefüggésben állnak a későbbi teljesítményekkel.

A kötet elkészítésében több kollégánk meghatározó szerepet játszott, közülük is kiemelkedik *Józsa Krisztián*, *Steklács János*, *Hódi Ágnes* és

Csíkos Csaba hozzájárulása. A munkában a szerzőkön kívül számos további munkatársunk működött közre, akiknek ezúton is köszönetet mondunk. Külön is köszönjük a projektet irányító és szervező team, *Molnár Katalin*, *Kléner Judit* és *Túri Diána* munkáját. A tartalom kidolgozásához és végső formába öntéséhez sok segítséget kaptunk szakmai lektorainktól, köszönjük *Horváth Zsuzsanna*, *Nikolov Marianne* és *Tóth Dénes* értékes kritikai észrevételeit és javaslatait.

Csapó Benő és Csépe Valéria